

DESIGNACIONS CATALANES DEL *TRIST*, *TIT*, *CISTICOLA JUNCIDIS*: ENTRE L'ONOMATOPEIA DEL SEU CANT I LA REIALESA DEL SEU VOL¹

Joan MORALES DUMANJÓ
Associació d'Amics del Parc Natural dels Aiguamolls de l'Empordà (APNAE)
José Enrique GARGALLO GIL
Universitat de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

JUSTIFICACIÓ

Un dia de primavera de fa uns anys, tot passejant pels aiguamolls de l'Empordà i sentint el cant del *trist* (*Cisticola juncidis*), ens plantejàvem si la denominació d'aquest ocellet, ben coneguda a la comarca, podia fer referència a una certa malenconia transmesa pel seu cant. De fet, “tristor” lexicoetimològica és el que suggereix la inclusió (amb valor substantiu) de la tercera accepció de l'entrada corresponent a l'adjectiu *trist* -a dins del *DIEC2*:

3 m. [ZOO] Ocell de la família dels muscicàpids, d'uns 10 centímetres de llargada, que viu entre els joncs i els canyissars i canta amb un xiulet característic (*Cisticola juncidis*).²

Però sembla que cal descartar aquesta interpretació: l'ocell és prou actiu i s'envola pel cel amb el seu característic cant: «un agut, aspre “dziip... dziip... dziiip” corresponent a cada ascens del seu dèbil vol ondulant, ben amunt a l'aire» (Peterson / Mountfort / Hollon 1987: 210). I aquest cant no inspira cap mena de tristor.

1. Agraïm a Joan Veny la lectura del text, i els seus savis consells.
2. També dins l'entrada *trist*, *trista* del *DCVB* s'inclou una darrera accepció amb valor substantiu relativa a un ornitònim, però en referència a una altra espècie: «|| **4. m.** Ocell de l'espècie *Sylvia aquatica*, anomenat també *saltamarges* (Gir.)».

1. APARENÇA FORMAL, COMPORTAMENT I HÀBITAT DEL *CISTICOLA JUNCIDIS*³

El trist és un petit ocell, un dels més menuts de l'ornitofauna catalana i europea; tot just fa uns 10 cm. de llarg i 13 cm. d'envergadura, i pesa uns 9 grams. Els seus colors són més que discrets, críptics de fet. No es mou en estols o grupets d'uns quants individus, com fan els pardals o altres ocells que, malgrat ser menuts, es deixen veure volant en grup. Però hi ha un tret del seu comportament que fa que sigui fàcil de reconèixer. Tot i que de mida petita i moviments en solitari, quan vola, cosa que fa sovint, ho fa acompanyat d'un xiulet curt, però repetitiu, ben audible i fàcil de diferenciar de la resta de cants o crits que altres ocells de l'entorn puguin fer al mateix moment.

A més, aquest comportament de volar estones seguides fent el seu peculiar crit és reiteratiu i sovintejat. Excepte a l'hivern, en què es manté al seu territori però no sol esplaiar-se tan sovint, des que la primavera apunta a finals de febrer fins als rigors de l'hivern següent és un acompanyant comú i fàcil de sentir en el seu hàbitat.

I l'hàbitat justament és un altre factor que contribueix a fer que aquest ocell sigui conegut no només pels ocellaires especialistes, sinó també per aquells que feinegen a l'exterior o simplement gaudeixen de passejar per indrets mínimament ben conservats. I és que, així com altres ocells d'aiguamoll estan estrictament lligats a aquest paisatge, el trist, a més de les maresmes i els aiguamoixos, accepta també llocs més secs com camps de cereals, planes herboses, sempre que per criar tingui unes herbes altes, un sotabosc prou espès, o, no cal dir-ho, uns quants joncs. La motivació del seu niu podria estar a la base del nom genèric (*Cisticola*) de l'ocell: una bossa teixida amb petit material vegetal penjada al mig d'aquests elements.

- *Cisticola*: segons Álvarez-Cros / Trabalón (2017: 569), compost a partir del llatí *cista*, 'cistell', referit al niu en forma de bossa que teixeix aquest moixó, i *colere*, 'viure, habitar'; ens sembla la interpretació etimològica més escaient als costums de l'ocell. De tota manera, els mateixos autors registren, a més, per a la primera part del compost, la possible etimologia del grec *kísthos* 'estepa' (*Cistus sp*) per al nom genèric. Ortega (2017: 128), en canvi, manté l'etimologia grega: «del gr. *kísthos* o *kístos*», però amb el significat més genèric 'arbust, matoll'.

- *Juncidis*, nom específic derivat del llatí *JUNCUS*, s'avé de manera inequívoca als costums del trist, que fa preferentment el seu niu enmig dels joncs.

3. Per a la descripció de l'ocell i la seva àrea de distribució, circumscrita a les terres del litoral mediterrani, vegeu Estrada *et alii* (2018: 206).

Trist (*Cisticola juncidis*) fotografiat al Parc Natural dels Aiguamolls de l'Empordà. Foto de Joan Morales.

2. TRIST, UN CAS D'HOMONIMITZACIÓ FORMAL

Tornem ara al “dziip... dziip... dziip” característic del cant de l'ocellet. En el seu recull de denominacions del *Cisticola juncidis* arreu d'Espanya, Héctor Garrido (2001: 124) en registra diverses d'onomatopeïques, imitatives del cant, sempre amb el component d'una vocal aguda com és la “i”: *sit* (Catalunya, local), *trit* (Delta del Llobregat);⁴ en algun cas, amb duplicació de síl·labes (*tintín*, Múrcia)⁵ o derivació diminutiva (*titet*, València). I la mateixa motivació onomatopeica és testimoniada per Álvarez / Trabalón (2017: 569) en variants catalanes com *tit*, *sit*, *sit-sit*, *zit*, *zit-zit*, *bit-bit*.

Presenten igualment duplicació sil·làbica les variants *titit* i *tirit*, recollides pel DCVB i el DECat, amb valor ornitònimic, si bé en referència a d'altres espècies o bé sense relació explícita amb el *Cisticola juncidis*.

TITIT. || 1. Ocell de l'espècie *Anthus pratensis* (Vayreda Fauna); cast. *bisbita*. (DCVB)
 TIRIT. Ocell camallarg de l'espècie *Tringa minuta* (Vayreda Fauna Ornit.). (DCVB)
tirit, mena de moixó que vola al llarg de la costa del delta del Llobregat, que els pagesos i caçadors del Prat m'ensenyaren, amb l'explicació que va fent una veu semblant a *trít/trrít* (1932) [...] (DECat, s.v. *tiró*; VIII, 516a10-14)
 D'un crit semblant, el mot infantil *titit* 'moixó' (DECat, s. v. *tiró*; VIII, 516a17)

4. Recullen també *trit*, a la comarca del Comtat, Fidel *et alii* (2014: 126).
5. També registrat a Múrcia per Bernis (1995: 43).

Coromines apunta a continuació (516a18-20) la possible influència de *ti(t)*, abreuja-ment infantil o hipocorístic de *petit*. D'altra banda, caldrà identificar aquest *tirit* amb l'anterior *trit*, registrat per Garrido (2001) al Delta del Llobregat.

També onomatopèic, i bisíl·lab, és el *xixit* que Aguiló / Mestre (2017: 290) recullen per al nostre *Cisticola juncidis* a Maó, i que el DCVB atribueix, en canvi, al valencià per a l'espècie *Emberiza cia*.

A més, pel que fa a l'Empordà, *tit*, com a variant de *trist*, és una de les denominacions populars que registra el CAE (2010: 2).

Doncs bé, és dins d'aquesta sèrie de designacions onomatopèiques on cal incloure la de *trist*, que Garrido (2001: 124) recull també, entre les referides al *Cisticola juncidis*, a Catalunya i València. Segurament a partir d'una variant com *trit*, la pronúncia de *trist*, amb la inserció d'una *-s-*, es veuria afavorida per l'aproximació formal al *trist* adjectiu descendent del llatí TRISTIS, però sense que hi intervingués cap factor d'afinitat semàntica; o sigui que es tractaria d'un cas d'homonimització formal (*trit* → *trist*), per dir-ho amb la terminologia proposada per Joan Veny (1991: 74).⁶ I, si ho interpretem així, seria discutible la seva inclusió lexicogràfica dins la mateixa entrada que l'adjectiu *trist*, *-a*.

3. LA RONDALLA SOBRE “EL REI DELS OCELLS”

La motivació de la reialesa és a la base d'altres designacions recollides per Garrido (2001: 124) per al *Cisticola juncidis*: *reiet* (València), *petit-rei* (Delta de l'Ebre); potser amb un toc d'ironia, com la que justifica el *buitrón*, el *tumbabarcos* i el *tumbacarretas* del castellà.⁷ Compareu-lo amb altres designacions afins pròpies del català per aquest ocell: *petit rei*, *peti-rei*, *piti-rei*, *rei petit*, *reiet* (Álvarez Cros / Trabalón: 569). Garrido (2001: 124.) recull *reiet* també a València.

Aquesta mena de denominacions “reials” les comparteix amb altres ocells menuts, però que destaquen d'alguna manera en el seu comportament o la seva coloració.

És el cas del pit-roig (*Erithacus rubeculla*), que, al pit i panxa vermellosos, hi afegeix un comportament molt territorial que s'estén a l'època hivernal, durant la qual també defensa la seva parcel·la. Álvarez-Cros / Trabalón (2017: 625) recullen per al *pit-roig*: *regentí*, *reientí*, *reientinc*, *reintí*, *rei*, *reiet*, *rei-tit*, *rei-pit*, *rupit*, *pitric*.

Encara hi ha el reietó (*Regulus regulus*) i el bruel (*Regulus ignicapilla*), petits ocells de bosc caracteritzats pel seu inflammat pili de color groc, amb un nom genèric que ens crida l'atenció: *Regulus*, diminutiu de *rex*, ‘petit rei’. També es recullen per al bruel a

6. «Es dóna aquest tipus d'homonimització quan la semblança formal entre dos significants provoca l'acostament de l'un a l'altre o la seva total confusió, sense que intervingui cap factor d'afinitat semàntica».

7. Cf. Bernis (1995: 43) sobre *buitrón*: «Es vernáculo andaluz que tiene lo suyo de guasa, pues se aplica a un pájaro mínimo en aumentativo, y hay que saber que el tal pajarillo se mantiene piando alto sobre nuestras cabezas, como un buitre cuando planea a gran altura».

Catalunya (Álvarez Cros / Trabalón: 591) altres denominacions populars que apunten a la “reialesa”: *reientí, reiet, reietó, reimoixó, coroneta de rei, rei-petit...* Algunes d’aquestes són registrades pel DCVB (s. v. *rei-petit*, que remet a *reietó*; s. v. *petit-rei*: «Ocell molt menut, que fa el niu als àlbers de la vora del riu (Vendrell, Tortosa)»; s. v. *reiet*, referit a diverses espècies), el DECat (s. v. *rei: rei petit, petit rei, reiet*; VII, 215b34-36) i l’ALDC (mapa 1598. **Altres ocells*: lleus variants del tipus *rei petit* als punts 100. La Pobla de Roda, 6. Jóc [com a primera resposta] i 93. Les Pauils [com a segona resposta]; sense més especificació).

I una d’aquestes designacions “reials”, la de *rei-tit*, és la que apareix dins de la coneguda rondalla sobre “la reina de les aus” o “el rei dels ocells”. Es tracta de la recollida per Jacint Verdager juntament amb altres rondalles i publicada el 1905, just després de la seva mort. Verdager l’atribueix al reietó, però també l’hem sentit relacionada amb els pit-rojos i algun cop amb el trist, denominat en aquest cas *rei-tit* per qui en fa el relat.

La professora Maria del Carme Oriol (URV) ens confirma diferents versions recollides a Catalunya per Joan Amades (tres), la versió esmentada de Verdager i una altra d’Esteve Caseponce a la Catalunya del Nord. També ens fa saber que la rondalla es troba estesa en moltes altres llengües, fins i tot en una versió del germans Grimm.

Transcrivim, per concloure, la nostra versió de la llegenda, que hem recollit per terres empordaneses:

Vet aquí una vegada que, en una trobada de tots els ocells del món, aquests volien coronar a la que havia de ser la reina de les aus. I decidiren que ho seria aquella que aconseguís envolar-se al més alt possible, superant la resta de congèneres. Plena d’orgull l’àliga daurada [la cigonya, diu Verdager] es donava per guanyadora, proclamant que cap altre ocell seria capaç d’enlairar-se en el cel tan amunt com ella. Dit i fet, va començar a volar amunt i amunt per sobre els núvols i, quan va ser a l’alçada que creia que ningú més podria superar-la, cridà: «Ho veieu com sóc la reina de les aus?, ningú més pot pujar tan amunt com jo». En aquell moment un ocellet que s’havia amagat entre les plomes de l’esquena de la gran au, va fer un saltiró i amb uns cops d’ala s’enlairà un xic per sobre d’ella. “Tit”, li digué, i l’àliga, sorpresa i cansada per l’esforçat vol, no va poder fer altra cosa que acceptar que aquell petit ocell havia superat la seva força i el seu orgull amb astúcia i discreció. I així, anomenem aquest ocell tan valent i espavilat *rei-tit*.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ, Cosme / MESTRE, Antoni (2017): *Atlas ornitològic de les Illes Balears*. Barcelona / Palma: Institut d’Estudis Catalans / Institut d’Estudis Baleàrics.
- ALDC = VENY, Joan / PONS I GRIERA, Lúcia: *Atlas lingüístic del domini català*. Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 2001-.
- ÁLVAREZ-CROS, Carlos / TRABALÓN, Fran (2017): *Guia de camp dels ocells a Catalunya*. Barcelona: Omega.

- BERNIS, Francisco (1995): *Diccionario de nombres vernáculos de aves*. Madrid: Gredos.
- CAE (2010) = COMITÉ AVIFAUNÍSTIC DE L'EMPORDÀ (2010): *Noms locals empordanesos d'ocells*. Publicació accessible dins <http://www.comiteempordanes.org/Noms/NOMS_LOCALS_EMPORDANESOS_v4.pdf>.
- DCVB = ALCOVER, Antoni M. / MOLL, Francesc de Borja (1930-1962): *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Moll, 10 vol.
- DECat = COROMINES, Joan (1980-2001): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial, 10 vol.
- DIEC2 = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS: *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62 / Enciclopèdia Catalana, 2007.
- ESTRADA, Joan / JUTGLAR, Francesc / FRANCH, Martí / LLOBET, Toni / VELIKOV, Ilian (2018): *Ocells de Catalunya, País Valencià i Balears*. Bellaterra.
- FIDEL, Lluís / BATALLER, Vicent / TORMO, Josep / BELTRAN, Vicent / SEGURA, Carles, amb il·lustracions de Lluís SOGORB (2014): *El nom popular dels ocells al migjorn valencià*. Alacant: Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil-Albert.
- GARRIDO GUIL, Héctor (2001). «Los curiosos vernáculos del pequeño buitrón (*Cisticola juncidis*) en la península ibérica», *Revista de Folklore*, núm. 250. Fundación Joaquín Díaz. Accessible a través de <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2835934>>.
- ORTEGA I GONZÁLEZ, Enric (2017): *Diccionari etimològic dels noms científics dels ocells dels Països Catalans*. Revisió etimològica de Mercè Grané Ortega. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- PETERSON, Roger / MOUNTFORD, Guy, HOLLAM, P.A.D. (1987): *Guia dels ocells dels Països Catalans i d'Europa*. Versió catalana de Francesc Giró, Rosa Llinàs i Jordi Sargatal. Barcelona: Omega.
- VENY, Joan (1991): «Cap a una tipologia de l'etimologia popular», *Mots d'ahir i mots d'avui*. Barcelona: Empúries, p. 71-95.
- VERDAGUER, Jacint (2002 [1905]): *Rondalles de Verdaguer*. Barcelona: La Galera.